

LUBOR NIEDERLE A SAMUEL CZAMBEL - ČESKÝ A SLOVENSKÝ POHĽAD NA SLOVENSKO-RUSÍNSKE ETNICKÉ HRANICE NA ZAČIATKU 20. STOROČIA

Peter KOVAL

Záujem o stanovenie slovensko-rusínskej etnickej hranice, resp. o vymedzenie slovenského etnického priestoru prejavili na začiatku 20. storočia o. i. aj Lubor Niederle a Samuel Czambel. Tento ich interes bol podnietený predchádzajúcimi výskumami domácich, ale aj cudzích vedcov – historikov, etnografov, jazykovedcov. Napr. Jozef Škultéty a Štefan Mišík na prelome 19. a 20. storočia prezentovali svoje poznatky a názory na stránkach Slovenských pohľadov. Ich polemika v spomínanom periodiku podnietila hlbšie poznávanie východného Slovenska. A ako Niederle, tak aj Czambel boli s ňou dobre oboznámení, čo dokazuje aj fakt, že obaja sa vo svojich prácach a príspevkoch odvolávajú priamo v texte na názory prezentované Škultéty a Mišíkom. Lubor Niederle dokonca osobne spolupracoval s Mišíkom a uvádzal ho ako „osobného poradcu“ v tejto problematike.

Zásluhou pražskej Národopisnej spoločnosti československej vyšlo v roku 1903 prvé vydanie Niederleho práce *Národopisná mapa uhorských Slovákov*. Autor ju napísal jednak na základe uhorskej štatistiky z roku 1900, ako aj viacerých dovtedajších slovenských či neslovenských prác. Niederle si v nej podrobnejšie všimol okrem ostatných slovenských stolíc aj národnostné pomery, resp. slovensko-rusínske národnostné prepletenie stolíc na východe Slovenska.

Na základe štatistických údajov sa Niederlemu Rusíni prvýkrát objavili, ak by sme slovensko-rusínsku etnickú hranicu sledovali z juhovýchodu na severozápad, v Zemplínskej a Užhorodskej stolici. Niederle o tom napísal: „V Zemplíně a sousedním Užhorodě vystupují nám poprvé ve větším počtu Rusové, zde vesměs zvaní Rusnáci, tvoříce část celistvé oblasti, jež se rozkládá ze Zemplína a Užhorodu k východu do Beregu, Ugoče, Marmaroše. Od ní zasahuje však výběžek poděl hranic severních na západ až k Pivničné v Haliči a na jihu přes Šaryš do stolice spišské...“ [1]

Šarišská stolica sa Niederlemu podľa štatistiky javila ako slovensko-ruská (rusínska), pričom Slováci boli osídlení v jej väčšej a Rusíni v menšej časti. Stanoviť však presnú slovensko-rusínsku etnickú hranicu mu v tejto stolici pripadalo dosť ťažké, pretože rusínske obce prenikali do slovenských častí a naopak slovenské obce do rusínskych.

Spiš zasa bol podľa úradných štatistík čo do národností pestro zastúpený a čo sa týka kontaktného slovensko-rusínskeho územia Niederle napísal, že „na severu a východu pás slovenský proniknout je (je prerušený) také mnohými obcemi ruskými, které zejména při haličské hranici tvoří řadu souvislých ostrovů, přecházejících do Šaryše“ [2] Dodal však, že na tomto území je veľmi ťažké presne určiť, resp. zaradiť obyvateľstvo toho územia k Slovákom alebo Rusinom a že tento problém musia ešte len vzdelaní etnografi vyriešiť. Poznajúc práce Štefana Mišíka a opierajúc sa aj o jeho závery skonštatoval, že Spiš bol pôvodne slovenský a rusínske obyvateľstvo sa len postupne prisťahovávalo. Spolu s Mišíkom tvrdil, že rusínske obyvateľstvo na Spiši sa postupne poslovenčuje a o rusínskom pôvode niektorých obyvateľov svedčí už len ich náboženstvo.

Niederle vo svojej práci *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských* vychádzal z úradnej uhorskej štatistiky, teda z jasných zreteľných čísel, no nemožno tvrdiť, že by sa s nimi úplne stotožnil, zvlášť, keď pozorne sledoval dovtedajšie polemiky okolo slovensko-

-rusínskej premiešanosti severovýchodného Slovenska, a preto skonštatoval: „Na miestech, kde se Rusové se Slováky stýkají, je ethnografovi, který chce v úvahu bráti nejen jazyk, ale i víru, politické smýšlení, mravy, kroj atd. dosud velmi těžko, ba nemožno, stanoviti hranici obou národů. Jsouť zde mnohé kraje s dialektu rázu přechodního, jež jsou původu sekundárního a mají mimo to i zřejmé vlivy polské (na př. v přízvuku), jsou obce, jejichž obyvatelé hovoří sice po slovensku, ale víru mají pravoslávnou (uniatskou), nebo obce, jejichž kroj a celý byt je více ruský, ale probouzející se vědomí národní v rozporu s jazykem. Proto pochopujeme, že o hranici slovenskoruskou udržují se v literatuře spory, zejména pokud se týka slovenských končin Zemplína, Spiše, Šaryše a Užhorodu.“[3]

Do diskusií k slovensko-rusínskej etnickej hranici sa Lubor Niederle zapojil aj svojimi článkami uverejnenými v Slovanom prehľade V. (1903), resp. Slovanom prehľade VI. (1904) a v Národopisnom věstníku českoslovanskom II. (1907) s cieľom doplniť údaje, ktoré poskytol už v spomínanej práci, no predovšetkým so zámerom prehľadne a komplexne zaujať stanovisko k uvedenej problematike. Pri porovnaní úradných sčítaní obyvateľstva z rokov 1890 a 1900 sa mu ukázali značné rozdiely v počte slovenských a rusínskych obcí práve v kontaktnom slovensko-rusínskom prostredí. Štefan Mišík, ktorý Niederlemu pomáhal pri spracovávaní národnostnej mapy Spiša a Šariša, zastával názor, že príčinou týchto zmien bola iba neznalosť či nedbanlivosť uhorských úradníkov, ktorí rusínske obce zapísali za slovenské inak v roku 1890 a inak v roku 1900. Niederle však k Mišíkovmu vysvetleniu dodal aj ďalší faktor ovplyvňujúci tieto nezrovnalosti pri sčítavaní obyvateľstva – a sice poslovenčovanie rusínskeho obyvateľstva. To sa prejavovalo v poslovenčenom ráze rusínskeho nárečia v niektorých rusínskych obciach, ale aj v tom, že samotní rusínski obyvatelia sa hlásili za Slovákov v dôsledku slabého národného povedomia, v čom Mišík dával za pravdu aj Niederlemu.

Lubor Niederle, aj keď vo svojich výskumoch vychádzal i z úradných štatistík, nebol s nimi úplne stotožnený a musel sa brániť tiež útokom, ktoré vyvolala jeho už menovaná práca *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských*. V reakcii na spomínané kritiky uviedol: „Nevěřím statistice maďarské v detailech, nevěřím, že hranice východní jde vskutku tak, jak ji statistika předvádí, naopak věřím, že věci neznalí orgánové zavinili leckdy kolísání národnostní, které poslední statistiky projevují. Proto také, opakují, kontrola statistické hranice na východě je nutná...“[4] Aj preto Niederle prejavoval spokojnosť nad tým, že výskumy k danej problematike pokračujú (Štefan Mišík, Jozef Škultéty a i.) a snažil sa svojimi znalosťami i skúsenosťami pomáhať slovenským vedcom. Tak napr. v Národopisnom věstníku českoslovanskom uverejnil mapy Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užhorodskej stolice. Išlo o grafické zobrazenie výsledkov výskumu Sama Czambela, ktoré v jeho práci *Slovenská reč* a jej miesto v rodine slovanských jazykov absentovalo.

Začiatkom 20. storočia sa lingvistickým výskumom východného Slovenska zaoberal Samuel Czambel. Mal v úmysle pokračovať v jazykovom bádani aj na ďalších územiach Slovenska. Z knižne pripravovaného diela *Slovenská reč* a jej miesto v rodine slovanských jazykov mu však vyšiel len prvý zväzok, týkajúci sa východného Slovenska.

V uvedenej práci Samuel Czambel rozdelil východoslovenské územie na dva celky – širšie a užšie východoslovenské územie. Nevnímal ich však ako samostatné zemepisné či politické celky, t. j. také, ktoré by mali mať osobitný politický vývoj. Pod širším východoslovenským územím rozumel územie vplyvu východoslovenskej reči a mal na mysli Spiš, Šariš a slovenské časti Zemplína, Abova a Užskej stolice, t. j. tie územia, ktoré neboli čisto maďarské. Do

užšieho východoslovenského územia (do územia východoslovenskej reči) zahŕňal tie oblasti uvedených stolíc, na ktorých obyvateľstvo používalo len východoslovenské nárečia.

Czambel do územia východoslovenskej reči zahrnul len tie obce, ktoré mali relatívnu väčšinu slovenského obyvateľstva. Ostatné, v ktorých bolo v prevahe inorečové obyvateľstvo, zaradil do tzv. inorečových ostrovov v rámci slovenského územia.

Jeho slovenské územie sa odlišuje od slovenského územia Niederleho tým, že Czambel uvádza asi o sto slovenských obcí menej ako Niederle. Czambel mal pre to aj vysvetlenie. Príčinu tejto odlišnosti videl jednoznačne v postupe pri sčítavaní obyvateľstva v roku 1900, ktoré bolo ťažké z dôvodu, že „Poliaci, Rusi a Nemci východoslovenského územia učia sa usilovne po východoslovensky, nie z lásky k slovenskej reči, ani nie preto, že by ona mala nejaké výsady, ale zo životnej potreby. Okolnosti za sto a sto rokov utvorily sa tak na východoslovenskom území širšom, že východná reč slovenská stala sa prostredkovacou rečou medzi živúcim tam rôznorodým obyvateľstvom.“ [5] Aj preto mohol Czambel napísať o Rusínoch, ktorých lokalizoval do celého širšieho východoslovenského územia, ale hlavne severovýchodne a východne za hranicou užšieho východoslovenského územia, že v Spišskej a Šarišskej stolici im úrady nepriznávajú skutočnú národnosť a „kde sa tomu nezoprú cirkevné úrady grécko-katolíckej, všade ich vydávajú za Slovákov. ...Ich obyvatelia veľa rás stoja o to, aby boli popísaní za Slovákov.“ [6]

K rozpoznávaniu rusínskych obcí od slovenských Czambel uviedol: „Oddeľujúc ruské (rusínske – pozn. P. K.) obce od slovenských, neopieral som sa ani o pomery vierovyznaňské, ani o priznanú národnosť pri popise z r. 1900, ale jedine o rozdiely, jaké sa javia medzi rečou uhorských Rusov a východných Slovákov; rečové rozdiely považujem za jediné oprávnené delidlo pri určovaní národností ruskej a slovenskej.“ [7]

Samuel Czambel vedel, o všeobecne prijímanom fakte na Slovensku, že slovenská reč je katolíckou, t. j. že sa stotožňuje rímskokatolíckej vierovyznanie so slovenskou národnosťou a gréckokatolíckej s rusínskou národnosťou. S týmto faktom nemohol súhlasiť a na základe ukážok východoslovenských nárečí, ktoré vo svojej práci uvádzal, ho vyvracal na jazykovom základe. Zdôrazňoval, že aj keď bola obec vnímaná (napr. aj na základe sčítania z roku 1900) ako slovenská, na základe jazykového kritéria bola podľa neho „jasne“ rusínska. Czambel, vychádzajúc zo svojho jazykového kritéria, dospel k väčšiemu počtu rusínskych obcí, než sa uvádzalo podľa konfesijného kritéria. Gréckokatolícku konfesiu ako kritérium národnosti odmietol.

V príspevku nebolo úmyslom zobrazit' presné závery výskumov Lubora Niederleho a Samuela Czambela týkajúcich sa slovensko-rusínskej etnickej hranice, teda vymenovať konkrétne obce, územie, ktorým by táto hranica, podľa nich, viedla. Snahou bolo poukázať aspoň na niektoré problémy, s ktorými sa uvedení predstavitelia českých a slovenských vedeckých kruhov museli pri svojich bádaniach vysporiadať a aké metódy si pri stanovovaní slovenského etnického územia zvolili. Ako Niederleho, tak aj Czambelove výskumy na začiatku 20. storočia odrážali stav českého a slovenského poznania severovýchodného Slovenska a prispeli k lepšiemu poznaniu tohoto územia.

LITERATÚRA

NIEDERLE, Lubor: Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách. In: Slovanský přehled Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského, roč. 6, Praha 1904, s. 258-261.

- NIEDERLE, Lubor: K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách. In: Slovanský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského, roč. 5, Praha 1903, s. 345-349.
- NIEDERLE, Lubor: Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“). Praha : Společnost Národopisného musea československého v Praze, 1919. 231 s.
- NIEDERLE, Lubor: Nová dáta k východní slovenské hranici v Uhrách. In: Národopisný věstník československý. Roč. II., Praha 1907, s. 1 - 3.
- CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie. Martin : Kníhtlačiarisky účastinársky spolok, 1906. 624 s.

POZNÁMKY

- [1] NIEDERLE, Lubor: Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“). Praha : Společnost Národopisného musea československého v Praze, 1919, s. 16.
- [2] NIEDERLE, Lubor: Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“). Praha : Společnost Národopisného musea československého v Praze, 1919, s. 17.
- [3] NIEDERLE, Lubor: Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“). Praha : Společnost Národopisného musea československého v Praze, 1919, s. 5.
- [4] NIEDERLE, Lubor: Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách. In: Slovanský přehled Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského, roč. 6, Praha 1904, s. 259.
- [5] CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie. Martin : Kníhtlačiarisky účastinársky spolok, 1906, s. 61.
- [6] CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie. Martin : Kníhtlačiarisky účastinársky spolok, 1906, s. 75.
- [7] CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie. Martin : Kníhtlačiarisky účastinársky spolok, 1906, s. 79.

LUBOR NIEDERLE UND SAMUEL CZAMBEL – EIN TSCHJECHISCHER UND SLOWAKISCHER BLICK AUF DIE SLOWAKISCH-RUTHENISCHE ETHNISCHE GRENZE AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit dem Problem der Festsetzung der slowakisch-ruthenischen ethnischen Grenze am Anfangs des 20. Jahrhunderts. Es werden zwei Wissenschaftler vorgestellt – jeweils ein slowakischer und ein tschechischer, die zur Lösung dieses Problems beigetragen haben. Das Ziel dieses Beitrages ist es, hauptsächlich zu zeigen, an welche Probleme Lubor Niederle und Samuel Czambel bei ihren Forschungen stießen und welche Forschungsmethoden sie angewandt haben. Die Theorie von Lubor Niederle fand ihre Stütze

tzung in den Amtstatistiken. Im Gegenteil dazu versuchte Samuel Czambel den slowakischen Raum von dem ruthenischen anhand der Sprache zu trennen. Der Aussagewert der Statistiken war laut Niederle nicht hoch genug. Um dem reellen Bild der slowakisch-ruthenischen ethnischen Grenze näher zu kommen, war seiner Meinung nach eine Terrainkontrolle nötig. Die Entscheidung über die genaue slowakisch-ruthenische ethnische Grenze zu treffen, das überließ er der Ethnografie. Niederle bemühte sich mit eigenen Erfahrungen zur Lösung des Problems beizutragen und zu helfen. Czambel verließ sich bei der Markierung der Grenze auf die Linguistik. Die linguistischen Unterschiede zwischen dem slowakischen und dem ruthenischen Ethnikum scheint für ihn der einzig objektive Maßstab zur Festsetzung der Grenze auf diesem Gebiet zu sein.

(Preklad Lenka Almášiová)